

УДК 323.1(=161.2):141.4:321.011(477) «18/19»
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2026.64.20>

ІСТОРИОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ КОЛОНІАЛЬНОЇ ТРАВМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ (XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.)

Людмила Мельник

*Білоцерківський національний аграрний університет,
соціально-гуманітарний факультет, кафедра філософських та політичних наук
пл. Соборна, 1/8, 09801, м. Біла Церква, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-1299-5610>*

Лариса Синявська

*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
ННІ міжнародних відносин, історії та філософії, кафедра історії України
бульвар Шевченка, 81, 18031, м. Черкаси, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-5575-5775>*

Ірина Грек

*Білоцерківський національний аграрний університет
соціально-гуманітарний факультет, кафедра філософських та політичних наук
пл. Соборна, 1/8, 09801, м. Біла Церква, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-0100-0497>*

Статтю присвячено історіософському аналізу еволюції наративу спокути як ключового механізму подолання колективної колоніальної травми в українській філософській та культурній думці XIX – початку XX століття. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю деколоніального переосмислення національної історії, яка тривалий час сприймалася через призму імперського наративу поразок, що зумовило соціокультурний імператив – простежити перехід від етики страждання до етики політичної відповідальності. Авторки аналізують творчість Тараса Шевченка, який уперше артикулював колоніальну травму як глибокий, онтологічний стан внутрішнього рабства та «колективного гріха».

Криза визвольних змагань поч. XX ст. спричинила перехід наративу спокути від етики страждання до етики політичної дії. Ця трансформація набула двох основних ідеологічних форм, що висунули альтернативні шляхи подолання травми. Так, Д. Донцов трансформував ідеал спокути у волонтаризм та «етику чину». Він відкинув провінціалізм та гуманістичні ілюзії, замінивши їх на волю до влади, експансії та творчого насильства. Для Донцова спокута – це акт ідеологічної боротьби та самоствердження сильної, «завойовницької» нації. В. Липинський запропонував консервативний наратив спокути. Він ідентифікував причину поразок у внутрішній анархії та «руїнництві» еліт. Його спокута полягала у відновленні порядку та державної дисципліни через утвердження класократії та формування політично відповідальної провідної верстви, наполягаючи на необхідності «знищити анархію насамперед у собі».

Узагальнюючи, дослідження доводить, що протягом XIX – початку XX століття наратив спокути еволюціонував від морально-релігійного обов'язку до політичної та ідеологічної стратегії, що засвідчило дозрівання української філософської думки, яка перейшла від діагностики травми до формування практичних доктрин, що утверджують національну суб'єктність через волю та порядок.

Ключові слова: колоніальна травма, наратив, Т. Шевченко, В. Липинський, Д. Донцов, наратив спокути, етика страждання, етика волі.

Постановка проблеми. Українська історія впродовж XIX–XX століть визначалася статусом колоніальної периферії, що сформувало глибоку колективну травму – культурний та політичний розрив, який позначився на всіх рівнях національної самосвідомості. У сучасному контексті російсько-української війни, це минуле набуває особливої актуальності. Філософське осмислення колоніальної травми та механізмів її подолання стає необхідним для утвердження української суб'єктності та формування стійкого, деколонізованого національного нарративу.

Незважаючи на значні здобутки у вивченні українського національного відродження, філософська традиція осмислення колоніальної травми та механізмів її подолання залишається фрагментованою. Проблемне поле дослідження впливає з необхідності вирішити такі теоретичні та методологічні суперечності. По-перше, є епістемологічна потреба переосмислити українську історію: вона досі часто сприймається через призму колоніального бачення як низка поразок, а не як складний, самотутній процес боротьби за існування. Це вимагає залучення новітнього філософського інструментарію, зокрема, постколоніальних студій (Е. Саїд, Г. Співак) та теорії травми (К. Карут, П. Рікер), для деконструкції імперського нарративу й формування власного, цілісного бачення. По-друге, на тлі інформаційних війн та імперських маніпуляцій гостро постає соціокультурний імператив – ідентифікація та аналіз еволюції «нарративу спокути». Суперечність полягає у визначенні того, як інтелектуальні ресурси, що протягом двох століть використовувалися для мобілізації духу, трансформувалися, чи відбувся перехід від релігійного месіанізму (етика страждання) до етики політичної відповідальності та суб'єктності (етика волі).

Мета статті – здійснити історіософський аналіз еволюції нарративу спокути як ключового механізму подолання колоніальної травми в українській філософській та культурній думці XIX–XXI століть.

Ступінь наукової розробленості проблематики, що стосується історіософського аналізу колоніальної травми та еволюції нарративу спокути в українській філософській традиції XIX – поч. XX ст., є фрагментованим, проте спирається на ґрунтовні дослідження в суміжних галузях. Творчість Т. Шевченка в контексті пророчої, месіанської та національно-моральної проблематики глибоко розроблена в працях І. Дзюби, Є. Сверстюка та О. Забужко. Аналіз його ідей про внутрішнє рабство та «колективний гріх» як онтологічний стан слугує основою для діагностики травми. Осмислення української історії через призму колоніалізму та формування національної ідентичності активно ведеться у працях Г. Грабовича, В. Єрмоленка, а також із залученням інструментарію постколоніальних студій (Е. Саїд, Г. Співак).

Виклад основного матеріалу. Філософська традиція осмислення українського минулого в контексті колоніального уярмлення бере свій початок у творчості Тараса Шевченка. Саме він, як головний пророк українського національного відродження, вперше артикулював колоніальну травму не як тимчасову політичну невдачу, а як глибинний, онтологічний стан неправди та несвободи. Мислитель описує рабство в подвійному вимірі: як зовнішнє уярмлення – фізичне та політичне насильство Російської імперії, що представлено образом царя-ката, та як внутрішнє рабство. Найбільша трагедія, на думку поета, полягає в самозреченні та втраті власної гідності, коли нащадки козаків добровільно приймають статус «подножків» і «грязі Москви»:

«Раби, подножки, грязь Москви,
Варшавське сміття – ваші пани
Ясновельможні гетьмани.
Чого ж ви чванитеся, ви!

Сини сердешної України!
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучше, як батьки ходили...» [3]

Цей стан близько стоїть до філософської категорії «несправжності» в екзистенціальній феноменології Мартіна Гайдеггера. У праці «Буття і час» М. Гайдеггер визначає несправжність як буття-у-світі, коли людське існування «загублене в публічності вони». М. Гайдеггер стверджує, що буття-у-світі розчиняється у «вони» і це «вони» відмежовує Dasein від власного буття [1]. Саме таке життя-у-чужому, імперському «вони-світі», що відмежовує українців від їхньої справжньої сутності та історії, Т. Шевченко засуджує як колективний гріх – зраду власного коріння і прийняття «чужої правди». Поет, отже, закладає важливий філософський принцип – подолання зовнішнього рабства неможливе без подолання рабства внутрішнього.

На противагу онтологічному рабству, Т. Шевченко висуває ідеал волі – не просто політичної незалежності, а метафізичного імперативу та єдиної умови справжнього людського буття. Його пророча роль полягає у виступі як свідка і судді, який, подібно до біблійних пророків, викриває гріх і закликає до покаяння. Його поезія є своєрідним актом свідчення за К. Карут, спрямованим на пробудження колективної свідомості, що перебуває в стані амнезії та травматичного заціпеніння.

Так, у Кеті Карут, колоніальна травма розглядається як «незасвоений досвід», тобто подія настільки радикальна, що вона не може бути інтегрована в момент переживання. Як наслідок, досвід не належить минулому, а постійно повторюється в сьогоденні – у циклічному забутті та політичних поразках. Т. Шевченко, як первинний свідок, використовує свій текст, щоб форсувати повернення цієї витісненої пам'яті. Це єдиний шлях подолати колоніальну «німоту», яка, за К. Карут, є симптомом травми, що не може бути розказана. Мислитель у поемі «Кавказ», щоб розірвати мовчання колоніального простору і примусити народ до дії, закликає, формулюючи моральний імператив:

«Борітеся – поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!» [6]

Проте найгостріша філософська проблема, яку мислитель виявляє через свідчення, – це внутрішнє саморуйнування колоніального суб'єкта. Він фіксує колективну дисоціацію, коли народ, замість боротьби, підтримує систему, що його нищить, перебуваючи в стані травматичного заціпеніння та німоти. Це особливо виявляється в критиці німоти та самозречення:

«Од молдованина до фіна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує! У нас...» [6]

У цих рядках засуджується добровільна згода народу на гніт, замаскована під «благоденствіє». Крім того, поет прямо докоряє національній еліті за зраду гідності:

«Схаменіться, недолуди,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою країну,
Полобіте щирим серцем
Велику руїну,
Розкуйтеся, братайтеся...» [6]

Т. Шевченка вражає те, коли «латану свитину з каліки знімають...», коли «кругом неправда і неволя, народ замучений мовчить». Усе це викликає обурення за рідну Батьківщину, яку сплюндрували московські царі, якій судилося терпіти страждання (Мельник Л., 2007). Так, його свідчення є моральною зброєю, що трансформує пасивне травматичне заціпеніння в моральний імператив боротьби, перериваючи цикл повторення травми через усвідомлене проговорення.

Трагічний героїзм у наративі спокути мислителя має жертвний характер. Поет визнає, що шлях до волі вимагає спокути – крові та страждання:

«Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
І мене в сем'ї великій,
В сем'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом» [7].

Ця необхідність жертвності є ключовою для первинної моделі наративу спокути через добровільну, сакральну жертву має настати епоха справедливості.

Шевченків наратив спокути є глибоко месіанським і релігійно-національним. Спокута тут – це не просто політична боротьба, а неминуча подія, яка має очистити землю і народ. Це виражається в таких історіософських концепціях: колективний гріх (зрада, внутрішнє рабство, забуття предків) призводить до циклічності трагедії та страждань; пророчий заклик (слово як моральна зброя, що мобілізує дух) слугує поштовхом до національно-визвольного руху; а спокута (вихід), яка є неминучою розплатою, очищенням через страждання, обіцяє епоху волі («у сім'ї вольній, новій»), що веде до формування ідеї воскресіння та національного месіанства. Т. Шевченко, отже, створює фундаментальний каркас, де колоніальна травма фіксується як необхідна передумова для наративу спокути, заснованого на вірності, жертвності та вірі в кінцеве відновлення історичної справедливості:

«І забудеться срамотня
Давня година,
І оживе добра слава,
Слава України» [7]

Крах Російської імперії та період визвольних змагань (1917–1921) виявили, що Шевченків месіанський, жертвний наратив, хоч і потужний, виявився недостатнім як єдина політична стратегія. Філософи та публіцисти ХХ століття усвідомили, що для досягнення й утримання державності спокута має бути переведена з релігійно-етичної в площину політичної дії та ідеології. У цей період осмислення колоніальної травми зміщується: вона розглядається як наслідок не лише зовнішнього гноблення, а й внутрішньої політичної неорганізованості та пасивності. Найрадикальнішу трансформацію наративу спокути запропонував Дмитро Донцов. Його волонтаризм став прямою протилежністю пасивній етиці страждання. Д. Донцов розглядав слабкість української нації як наслідок провінціалізму та ідеалізму, вважаючи, що подолання травми рабства можливе лише через «чин» – активну волю до боротьби. Він замінив Т. Шевченкову месіанську жертву на енергію ненависті та волю до влади. Його наратив спокути полягав у перетворенні національної травми на силу для самоствердження сильної, активної, «завойовницької» нації. Цей рішучий перехід від етики страждання до етики волі Д. Донцов обґрунтував, вимагаючи відмови від універсалізму та гуманізму на користь національної мети, заявляючи, що український

націоналізм покликаний: «Зміцнювати волю нації до життя, до влади, до експансії, – означив я як першу підставу націоналізму, який тут протиставляю драгоманівщині. Другою такою підставою національної ідеї здорової нації повинно бути те стремління до боротьби, та свідомість їх конечности, без якої не можливі ні вчинки героїзму, ні інтенсивне життя, ні віра в нього, ані тріумф жадної нової ідеї, що хоче змінити обличчя світу. Першу з цих підстав протиставляю тому духовому «кастратству», яке виключало волонтаристичний чинник з міжнаціонального життя, вірячи сліпо у творчу силу інтелекту. Другу – протиставляю засадничому пацифізмові нашого провансальства, яке вірило у вічний мир ліги націй» [2]. Як бачимо, Д. Донцова воля до життя, до влади, до експансії, до творчості – етика, що відкидає етику рабів.

Він наголошував на необхідності «завойовницького духу» і творчої агресії для виходу з колоніального стану, утверджуючи, що сильна нація мусить бути творчою, а творчість у нашій добі – це динамізм, неспокій, безперервна боротьба і в ній – ідея творчого насильства» [2].

Так, Дмитро Донцов перетворив ідеал спокути з релігійного покаяння на політичну імперативну дію.

Водночас В'ячеслав Липинський пропонував інший, консервативний шлях подолання колоніальної травми, критикуючи як народолюбство, так і радикальний волонтаризм. В. Липинський бачив причину історичних поразок не стільки у зовнішньому ворогу, скільки у внутрішній анархії та відсутності провідної еліти. Мислитель стверджує, що українська еліта є найбільшим руйнівником власної держави, оскільки керується не державним інстинктом, а «національним патосом і поривом», тобто емоційною, а не політично відповідальною мотивацією: «Але ж, скажете Ви, мої скептики, хто розвалив оцю Вашу Державу? Чи може натиск зовнішніх сил? Чи не самі інтелігенти українські підняли проти Українського Гетьмана українське народне повстання? І чи не вложили вони в оце валеня Держави Української весь свій український національний патос і порив? Чи не поставали вони самостійниками, але не тоді, перед війною, коли треба було і панам і народові цю ідею прищепити, а тепер, у власній Державі Українській, і то тільки на те, щоб гасло самостійности від панів вирвати, їх від України відогнати і самім їх місце зайняти? І хіба не злякались оцих розбріканих дітваків пани Ваші, і хіба не повтіїсали вони назад під Москву та Варшаву, за вийнятком Вашого Гетьмана і горсточки Вас, на загибель обречених?» [3].

Його наратив спокути полягав у відновленні соціального ладу та традицій через утвердження класократії та державницького консерватизму. Його підхід фокусувався на лікуванні травми через політичну відповідальність та внутрішню консолідацію. В. Липинський у праці «Листи до братів-хліборобів» наполягав, що «коли хочемо знищити анархію на нашій землі, то знищимо її насамперед у собі» [3]. Мислитель підкреслював, що лише організована меншість може творити державу, оскільки «всі громадські цінності були завжди створені уміючою панувати над своїми та чужими пристрастями, організованою та непохитною в своїх переконаннях меншістю» [3]. Так, його спокута дорівнювала порядку та державній дисципліні.

Отже, у ХХ столітті наратив спокути став інструментом ідеологічної боротьби, трансформувавшись від морального імперативу до конкретних політичних доктрин – волі (Д. Донцов) та порядку (В. Липинський), що заклало основу для розуміння суб'єктності як здатності активно творити свою історію.

Висновки. Отже, історіософський аналіз еволюції наративу спокути як ключового механізму подолання колоніальної травми в українській філософській традиції ХІХ – початку ХХ століття свідчить про докорінну трансформацію національної свідомості: від

морально-релігійної етики страждання до ідеологічної етики волі та порядку. На початковому етапі в особі Тараса Шевченка колоніальна травма була діагностована не як тимчасова політична невдача, а як онтологічна «несправжність» та колективний гріх – внутрішнє рабство, що підтримувало зовнішнє уярмлення. Наратив спокути в Т. Шевченка набув форми месіанської доктрини, заснованої на етиці жертвовності та пророчому заклику до сакральної, очищувальної дії та морального імперативу «борітеся – поборете». Проте крах державності періоду визвольних змагань початку ХХ століття продемонстрував недостатність суто етичного та жертвовного наративу, що спричинило його рішучу політизацію і виникнення двох ключових доктрин. Дмитро Донцов трансформував спокуту у волонтаризм та «етику чину», замінивши месіанську жертву на волю до влади і «творче насильство», що є прямою антитезою «етиці рабів». Водночас В. Липинський трактував спокуту як шлях до державницького консерватизму та порядку, вважаючи, що подолання травми можливе лише через ліквідацію внутрішньої анархії та формування відповідальної провідної еліти. Так, у період від ХІХ до початку ХХ століття наратив спокути еволюціонував від морально-релігійного обов'язку до політичної та ідеологічної стратегії, заклавши основу для розуміння української національної суб'єктності як здатності активно творити свою історію через політичну волю та державницький порядок.

Список використаної літератури

1. Гайдеггер М. Буття і час. 2018. URL: <https://lib.sashko.me/files/2021/03/17/10/17/50/buttya-i-chas.pdf> (дата звернення: 08.01.2026).
2. Донцов Д. Націоналізм. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1603/file.pdf> (дата звернення: 08.01.2026).
3. Липинський, В. Листи до братів-хліборобів. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf> (дата звернення: 08.01.2026).
4. Мельник Л. М. Ідеї національної еліти в історії української політичної думки другої половини ХІХ ст. : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2007. 198 с.
5. Шевченко Т. Г. І мертвим і живим і ненародженим. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev140.htm> (дата звернення: 08.01.2026).
6. Шевченко Т. Г. Кавказ. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev140.htm> (дата звернення: 08.01.2026).
7. Шевченко Т. Г. Як умру то поховайте... URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev146.htm> (дата звернення: 08.01.2026).

HISTORIOSOPHICAL ANALYSIS OF COLONIAL TRAUMA IN THE UKRAINIAN PHILOSOPHICAL TRADITION (19TH – EARLY 20-TH CENTURY)

Liudmyla Melnyk

*Bila Tserkva National Agrarian University,
Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of Philosophical and Political Sciences,
Sobornas quare, 1/8, 09801, Bila Tserkva, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-1299-5610>*

Larysa Syniavska

*Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy Educational and Scientific Institute
of International Relations, History and Philosophy Department of History of Ukraine
Shevchenko Boulevard, 81, 18031, Cherkasy, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-5575-5775>*

Iryna Hrek

*Bila Tserkva National Agrarian University Faculty of Social Sciences and Humanities,
Department of Philosophical and Political Sciences,
Sobornas quare, 1/8, 09801, Bila Tserkva, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-0100-0497>*

The article is devoted to the historiosophical analysis of the evolution of the narrative of atonement (or redemption) as a key mechanism for overcoming collective colonial trauma in Ukrainian philosophical and cultural thought of the 19th – early 20th century. The relevance of the study is due to the need for a decolonial rethinking of national history, which was long perceived through the prism of the imperial narrative of defeats, thus necessitating a socio-cultural imperative: to trace the transition from the ethic of suffering to the ethic of political responsibility. The authors analyze the work of Taras Shevchenko, who first articulated colonial trauma as a deep, ontological state of internal servitude and “collective sin”.

The crisis of the liberation struggle early 20th century caused the narrative of atonement to transition from the ethic of suffering to the ethic of political action. This transformation took two main ideological forms, proposing alternative ways to overcome the trauma. D. Dontsov transformed the ideal of atonement into voluntarism and the “ethic of the act” (ethic of chyn). He rejected provincialism and humanistic illusions, replacing them with the will to power, expansion, and creative violence. For Dontsov, atonement is an act of ideological struggle and self-affirmation of a strong, “conquering” nation. V. Lypynsky proposed a conservative Narrative of Atonement. He identified the cause of defeats in internal anarchy and the “ruin-making” (ruinyntstvo) of the elites. His atonement consisted in the restoration of order and state discipline through the establishment of classocracy and the formation of a politically responsible leading stratum, insisting on the necessity to “destroy anarchy primarily within oneself”.

In summary, the research proves that throughout the 19th – early 20th century, the narrative of atonement evolved from a moral-religious obligation to a political and ideological strategy, testifying to the maturation of Ukrainian philosophical thought, which moved from diagnosing the trauma to formulating practical doctrines affirming national subjectivity through will and order.

Key words: colonial trauma, narrative, T. Shevchenko, V. Lypynsky, D. Dontsov, narrative of redemption, ethics of suffering, ethics of will.

Дата першого надходження статті до видання: 23.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 19.05.2026